

MITÄ TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ ON? TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ SAA ARVONSA HISTORIASTA

JOHDANTO

Teollista kulttuuriperintöä syntyy, kun alkuperäisen tehtävänsä menettäneitä teollisuusrakennuksia, laitteita, teollisuustuotteita ja teollisen kulttuurin käytänteitä valitaan suojeltaviksi ja säilytettäväiksi. Jokaista säilytettyä ja suojeltua vanhaa teollisuusrakennusta kohden on lukuisia purettuja tillimuureja ja purkupäätöstä odottavia raunioita, sillä vain osa menneisyyden jäänteistä päätyy muistomerkeiksi. Muistomerkkejä ei pystytetä menneisyyttä vaan tulevaisuutta varten. Ne vahvistavat ja suuntaavat ajattelutapoja ja mielikuvia. Säilytettäväksi valitaan sellaisia kohteita, jotka jokin yhteisö kokee omikseen ja joilla on historiallista arvoa.

Toukokuussa 2014 Satakunnan Kansa uutisoi, että Porin vanhan puuvillatehtaan alueelle kohoavan kauppakeskuksen työmaalla oli vahingossa tuhottu pätkä tiilimuuria. Tiilimuri oli osa 1980-luvun alussa palaneen kutomorakennuksen ulkoseinää. Utista saatteli lehden kommenttiosastolla joukko lukijoiden voimakkaita, nimettömiä tunteenpurkauksia. Ihmiset reagoivat, koska heidän kulttuuriperintöönsä oli kajottu.

Kulttuuriperintöön kohdistuu omistusoikeudesta riippumatonta osallisuutta. Muistomerkit vahvistavat yhteisön tietoisuutta menneisyydestään ja ylläpitävät yhteisön historiatietoisuutta.

Maiseman, rakennuksen tai museoesineen historiallinen arvo tuotetaan historioimalla. Kulttuuriperintö muuttuu, kun kulttuuria historioidaan uudella tavalla. Suomalaisen teollisen kulttuuriperinnön muotoutuminen on käynyt läpi useita erilaisia vaiheita. Se sai alkunsa teollisten rakennemuutos-

Kutomon rauniot ja kauppakeskus kohtaaavat rakennustyömaalla 2014. Kuva: Anna Sivula.

ten myötä huolena siitä, että työväenkulttuuri ja perinteiset tuotantolaitokset häviäisivät jäljettömiin. Vähitellen teollinen menneisyys löysi Suomessakin tiensä osaksi kulttuurihistoriaa. Teollisen kulttuuriperinnön tutkija

tietää, ettei kaikkia alkuperäisen tehtävänsä menettäneitä menneisyyden jäänteitä ole mahdollista suojella ja säilyttää. On tehtävä valintoja.

TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ RAKENNETAAN IDENTITEETTITYÖTÄ TEKEMÄLLÄ

Tapahtumasarjaa, jossa jokin menneisyyden jättämä jälki valitaan ja tuotetaan säilyttämisen arvoiseksi todisteeksi, nimitetään *kulttuuriperintöprosessiksi*. Kulttuuriperintö ei lankea yhteisöjen omaisuudeksi annettuna eikä itsestään. Yksilöt, yhteisöt ja erilaiset instituutiot valitsevat osan menneisyyden jättämistä jäljistä ja tuottavat ne aktiivisesti kulttuuriperinnökseen.¹

Teollista kulttuuriperintöä muodostavan yhteisön jäsenet käyttävät teollisen yhteiskunnan ja kulttuurin jättämiä jälkiä identiteettinsä rakentamiseen. Ruotsissa yritysten kulttuuriperintöprosessit ovat olleet jo varsin pitkään kiinnostuksen kohteina. Annika Alzénin *Fabriken som kulturarv*² ilmestyi jo vuonna 1996. Alzén analysoi Norköpingin puuvillatehdasta kulttuuriperintöprosessien näkökulmasta.

Kutomon seinä ja kauppakeskus 2014. Kuva: Anna Sivula.

Teollisuusarkkitehtuurin ja teollisuusyhdyksuntien suunnittelun käyttöä teollisuusyritysten ja yhteisöjen identiteetin rakentamiseen sitä vastoin on tarkasteltu esimerkiksi Anja Kervanto Nevanlinnan toimittamassa, vuonna 2007 julkaistussa artikkelikokoelmassa *Industry and Modernism. Company, Architecture and Identity in the Nordic and Baltic Countries*. Monet tässä kokoelmassa esitellyt tutkimukset osoittavat, että teollisuuden kulttuuriperintöprosesseja kannattaa tarkastella konkreettisten tapausten valossa ja nostaa identiteettiä tarkastelussa keskeiseksi käsitteeksi.³ Identiteettiään historialla vahvistavien yritysten toimintaa on Suomessa tutkittu melko vähän. Poik-

Puuvillatehdas. Kuva: Satakunnan Museo.

keuksellista näkökulmaa edustaa esimerkiksi Maarit Grahnin vuonna 2014 ilmestynyt väitöskirja.⁴ Syynä aihepiirin vähäiseen tutkimukseen lienee, että historian käytön tutkijat ovat usein keskittyneet valtioiden ja julkisyhteisöjen toimintaan, ja se, että aihe sijoittuu monen tieteenalan rajapintaan.⁵

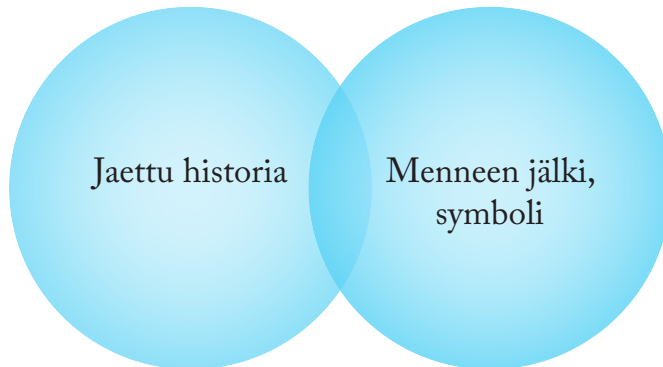
MENNEISYYDEN JÄÄNNE MUUTETAAN MONUMENTIKSI HISTORIAA JAKAMALLA

Olen aiemmin pohtinut kulttuuriperinnön ja identiteetin kytköksiä artikkeleissani *Pieniä mutaatioita. Menneen jäljet ja historia identiteetin rakennusmateriaalina* (2009), *Coimbran yliopisto kulttuuriperintöprosessina. Kapina palatsia piirittävässä tasavalloissa* (2009) ja *Menetetyn järven jäljillä. Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia* (2010).⁶ Kulttuuriperintöprosesseihin sisältyvää identiteettityötä olen systemaattisemmin analysoinut vasta vuodesta 2013 lähtien.⁷

Historian esitykset ja muut menneisyyden tulkinnat ovat kulttuuriperinnön rakennusmateriaalia. Esimerkiksi Porin puuvillatehtaan historiaa on kirjojen muodossa julkaistujen historian esitysten lisäksi julkaistu ainakin taidenäyttelyinä, opetusprojekteina, lehtiartikkeleina, toimittajien ja tutkijoiden tekeminä haastatteluina, erilaisina inventointiasiakirjoina, arkistokokoelmina, kuvakokoelmina ja -albumeina, hallinnollisina katsauksina ja raportteina, elokuvina, sekä erilaisten hallinnollisten muistioiden ja päätösesitysten perusteluissa. Kulttuuriperintöyhteisön jäseniä yhdistävää historiaa kutsutaan jaetuksi historiaksi. Jaettua historiaa käytetään menneisyyden symbolina vaalitun historiallisen rakennuksen *monumentalisoinniseen*.

Monumentalisoiava identiteettityö on jaetun, eli kulttuuriperintöä käyttävän yhteisön jäsenten yhteiseksi ja yhdistäväksi koetun historiallisen tiedon käyttämistä menneisyyden jäljen tulkittamiseen ja sen symbolimerkityksen perustelemiseen.

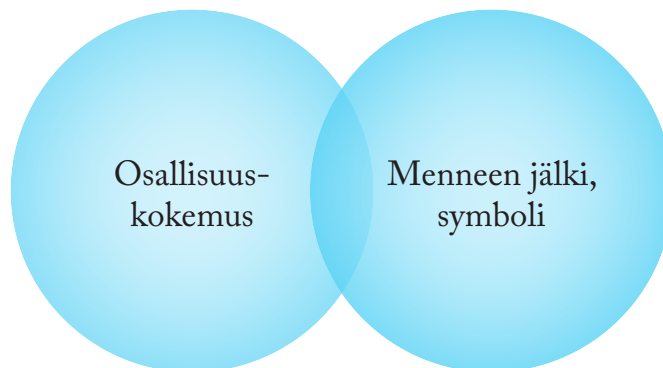
Porin puuvillatehtaan paikallista merkitystä rakentaneessa identiteettityössä jaettuna historiana eniten käytettyjä teoksia ovat olleet Göran Stjernschantzin vuonna 1949 ilmestynyt yrityshistoriikki *Porin Puuvilla 1898–1948* ja Tapio Metsän kirjoittama, tehtaan henkilöstölehden juhlanumerossa julkaistu yrityksen 75-vuotishistoriikki.⁸ Omanlaisensa menneen representaatio on näiden kahden historiikin välissä vuonna 1958 julkaistu valokuvateos *Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull*, joka esittää tehtaan osana oman aikansa nykyisyyttä.⁹ Lukuisia artikkeleita on kirjoitettu käyttäen lähteenä näitä teoksia. Moni yksityinen muistikuva on kontekstoitu

Kaavio 1: Monumentalisoiva identiteettityö.

niiden avulla. Historiikit ja sanomalehtiartikkelit ovat toimineet Puuvilla-tehtaan rakennuksia monumentalisoineen identiteettityön käyttövoimana. Toinen komponentti on tietysti ollut rakennettu ympäristö.

Omaksuva identiteettityö vahvistaa kulttuuriperintöyhteisön oikeutta pitää omanaan kohdetta, joka liittyy yhteisöä yhdistävään historiaan. Se yhdistää osallisuuskokemukset menneisyyden symboleihin. Esimerkiksi historialliset arvorakennukset ovat usein omaksuvan identiteettityön välineitä ja kohteita, riippumatta siis siitä, kenelle arvorakennuksen omistusoikeus juridisesti kuuluu.

Kaavio 2: Omaksuva identiteettityö.

INVENTOINNIT OVAT ALUEELLISTEN YHTEISÖJEN OMAKSUVAA IDENTITEETTITYÖTÄ

Kulttuuriperinnön syntyprosessin dokumentteihin sisältyy erityinen aineistoryhmä, joka koostuu erilaisista *inventointiasiakirjoista, raporteista ja julkaisuista*. Nämä dokumentit asettuvat kulttuurihistoriallisen arvon argumentteiksi. Teollisen kulttuuriperinnön vakiinnuttamista ovat saattelleet erilaiset valtakunnallisten ohjeiden mukaan laaditut luettelot ja selvitykset. Luettelointi- ja selvitysohjeita laatineiden virkamiesten pohdinnat ovat helposti tulkittavia jälkiä oman aikansa julkishallinnon toimijoiden ajattelutavoista. Jäljitän teollisen kulttuuriperinnön vakiinnuttamista Suomeen seuraamalla valtiovallan edustajia, jotka tuottivat kansallista kulttuuriperintöä luokittelemalla ja luetteloimalla rakennettua ympäristöä ja antamalla tätä toimintaa koskevia ohjeita ja määräyksiä. Esimerkiksi suojelukohteiden luettelot kertovat paitsi kulttuuriperinnön muuttumisesta, myös erilaisten kohteiden keskinäisestä arvojärjestyksestä. Osa rakennetusta ympäristöstä tuotettiin *kulttuurihistoriallisesti arvokkaaksi* inventoimalla se sellaiseksi, kun taas osa rakennetusta ympäristöstä ei tätä tunnustusta saanut.

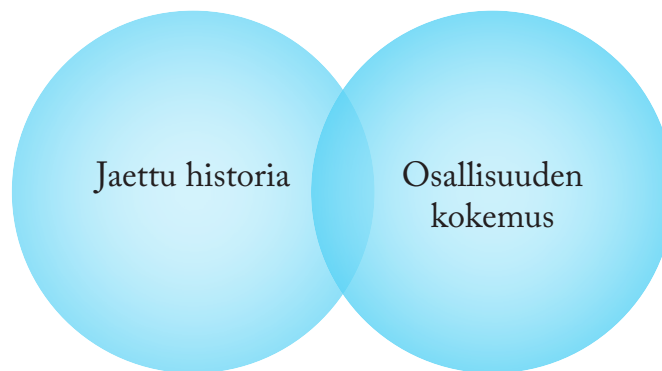
Inventointiluettelot ovat kulttuuriperintöhallinnon tuottamia esityksiä kulttuuriperinnöksi. Tämän kirjallisuudenlajin itseymmärrys ei ole aivan yksiselitteinen. Osa inventointiluetteloista ja inventointiraporttien yhteenvedoista on luonnehdittu *tutkimuksiksi*¹⁰, osa taas tunnustautuu omassa johdannossaan ainoastaan *raportiksi* tai *selvitykseksi*. Jotta voin käyttää inventointiluetteloita dokumentteina vastatessani kulttuuriperintöprosessin etenemistä koskevaan tutkimuskysymykseeni, minun on ymmärrettävä näiden asiakirjojen luonne. Inventointiluettelot kuvaavat laatimishetkensä nykyisyyttä. Rakennettua ympäristöä historiallisiksi kohteiksi luokitteleva luettelo muistuttaa arkistoluetteloita tai museon esineluetteloita. Se on rakenteeltaan lähinnä alueellisin perustein järjestetty systemaattinen kortisto. Luettelo on usein kuvitettu.

Inventointiasiakirjat ja -luettelot eivät ole tieteellisiä tutkimusraportteja. Ne ovat arviointiprosessien dokumentteja ja niitä on myös analysoitava sellaisina. Arviointi voi olla luonteeltaan tilivelvollisuus- ja vastuullisuusarviointia, kehittävää arviointia tai tiedontuotantoarviointia. Inventointi on luonteeltaan tiedontuotantoarviointia. Sen tehtävä on tuottaa päätöksenteon tueksi käsitteitä, kritiikkiä, kehyksiä ja empiirisiä tuloksia.¹¹

Inventointiasiakirjojen ja luetteloiden alkuperäinen tehtävä on ollut tukea poliittista päätöksentekoa. Arvioiva toiminta on kolmella tapaa poliittista.

Toimintapoliittiset (evaluation policy) kysymykset koskevat sitä, miten arvioinnit toteutetaan ja mihin niillä pyritään. Arvioinnin politiikka (evaluation politics) puolestaan viittaa siihen, kuka arvioinnista hyötyy. Arvioinnin poliittisuus (the political in evaluation) puolestaan kytkeytyy siihen, millainen vaikutus arvioinnilla on yhteiskunnan syvärakenteisiin, inhimillisen toiminnan säätelyyn, merkitysten rakentumiseen sekä ihmisten käsitykseen itsestään.¹² Rakennetun ympäristön inventointiasiakirjat ovat monumentalisoivaan identiteettityöhön osallistuvia jaettuja historioita. On kuitenkin huomattava, että inventoiminen on myös omaksuvaa identiteettityötä. Inventointi kytkee kohteen joko kansakunnan, maakunnan tai paikallisen yhteisön osallisuuskokemusten kohteeksi.

Kolmas kulttuuriperintöprosessia ylläpitävä identiteettityön laji on *historioiva identiteettityö*. Se vahvistaa toimijan käsitystä itsestään yhteisön menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden jatkumolla. Historioivan identiteettityön tuloksena syntyy historiatietoinen subjekti. Esimerkiksi koulujen historianopetus tukee historioivaa identiteettityötä ja yhdistää oppilaiden osallisuuskokemuksia jaettuihin historioihin. Historioiva identiteettityö ei edellytä menneisyyden jälkien työstämistä symboleiksi, mutta se on läsnä kaikissa kulttuuriperintöprosesseissa.

Kaavio 3: Historioiva identiteettityö.

Aktiivinen kulttuuriperintöyhteisö toimii näiden kolmen identiteettityön leikkauspisteessä. Kulttuuriperintöyhteisö osallistuu näin kaikkiin kolmeen identiteettityön lajiin; Kulttuuriperintöyhteisö tuottaa aktiivisesti oman jatkuvuutensa ylläpitämällä omaa kulttuuriperintöään jatkuvalla historioinnilla, monumentalisoinnilla ja omaksumisella.

Pelkkä historiaan tai menneisyyteen kohdistuva kiinnostus, yksittäiset osallisuuskokemukset, symbolien satunnainen tunnistaminen tai tietoisuus jaetusta historiasta eivät vielä perusta kulttuuriperintöyhteisöä. Identiteettityö pitää kulttuuriperintöyhteisön koossa. Jos identiteettityön tekeminen lopetetaan, kulttuuriperintöyhteisö purkautuu.

TEOLLINEN KULTTUURIPERINTÖ JÄLKITEOLLISEN AJAN ITSEYMMÄRRYKSENÄ

Kansallisen kulttuuriperinnön ydinaines koostui Suomessa aina 1950-luvulle asti talonpoikaiskulttuurin jäänteistä. Suomalainen talonpoika säilytti pitkään asemansa kansallisen historian keskiössä. Talonpoikaista kulttuuria idealisoitiin ja sille rakennettiin monumentteja. Samaan aikaan suomalaista aikalaiskokemusta leimasi siirtyminen uudenaikaiseen teollistuneeseen kulkutuskulttuuriin, mutta teollisuuskokemusten elementtejä ei vielä identifioitu kulttuuriperinnöksi.

Tehtaat ja teknologia olivat toki olleet jo 1800-luvun lopulta lähtien olennainen osa kansakunnan identiteetin vahvistamiseen käytettyä kuvastoa. Tehtaita ja teollisen toiminnan ympärille rakennettua maisemaa esiteltiin kuvateoksissa ja taiteessa uuden aikakauden elementteinä. Ne edustivat modernia kansakuntaa, eivätkä kansakunnan menneisyyttä. Teollistuneen

Puuvillan aluetta. Kuva: Satakunnan Museo.

yhteiskunnan jättämiä jälkiä ei ajateltu historiallisina, eikä niitä mielletty kulttuuriperinnöksi.

Ihmisyhmät ja -yhteisöt vahvistavat teollisen kulttuuriperinnön avulla omaa temporaalista eli ajallisuuteensa

liittyvää itseymmärrystään teollisuusyhteiskunnan jälkeisessä maailmassa.¹³ Kulttuuriperintö ei siis ole pelkkiä esineitä ja asioita, vaan se on prosessi, jossa menneisyyttä koskevan tiedon käyttäminen muuttaa nykyisyyttä. Kulttuuriperintö on siten aina oman aikansa nykykulttuurin ilmiö.

Historiatietoisuus puolestaan tarkoittaa ihmisten ja ihmisyhteisöjen käsitystä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisestä sidoksesta. Historiatietoisuus muuttuu, kun ihmiset haluavat tietää menneisyydestä erilaisia asioita ja säilyttää siitä toisenlaisia todisteita kuin aikaisemmin.¹⁴ Kaikki teollistuneen kulttuurin aineelliset ja aineettomat jäljet on muutettavissa teolliseksi kulttuuriperinnöksi. Osa jäljistä on kadonnut, unohtunut tai tunnistamatta. Teollinen kulttuuriperintö karttuu teollisen yhteiskunnan jättämien jälkien löytämisistä, muistamisista, tunnistamisista – ja valinnoista. Suomalaiseen historiatietoisuuteen teollinen kulttuuriperintö vakiintui vuosina 1975–2000. Modernit tehtaot, teollisuus ja teknologiat kuuluivat aina 1970-luvulle asti kansakunnan nykyisyyteen ja tulevaisuuteen, mutta eivät sen historiaan.¹⁵ Historiaa kirjoitettiin kulkemaan teollisuuden laajenemista ja teknologian lisääntymistä kohti. Modernin teollisuuden jättämien jälkien historiointi alkoi vasta, kun teolliseen kulttuuriin liittyvä odotushorisontti muuttui. Viimeistään 1970-luvulla oli ilmeistä, että kokonaiset modernit teollisuudenalat saattoivat tulla tiensä päähän. Niiden jäljiltä jäi tyhjiä rakennuksia, käyttämättömiä koneita ja alkuperäisen tehtävänsä menettäneitä teknisiä ja sosiaalisia käytänteitä.

Stefan Bohmanin mukaan uuden kulttuuriperintölajin muotoutuminen alkaa historian käyttämisenä. Historiaa käyttämällä identifioidaan eli tunnistetaan uutta kulttuuriperintöä. Osa kulttuuriperinnöksi tunnistetuista koh-

teista halutaan säilyttää ja *museoidaan*. Museointivaihetta seuraa kulttuuriperinnön *institutionalisoiminen*. Kulttuuriperintö ei säilytä arvoaan ikuisesti, vaan institutionalisoituneestakin kulttuuriperinnöstä voidaan historian uudelleenarvioinnin seurauksena luopua tai sitä voidaan muuttaa.¹⁶ Museoita voidaan sulkea tai niiden tehtäviä muuttaa, rakennussuojelupäätöksiä purkaa ja perinneyhdistyksiä lakkauttaa.

TEOLLISUUSPERINTEESTÄ TEOLLISUUSPERINNÖKSI JA TEOLLISEKSI KULTTUURIPERINNÖKSI

Kansainvälisissä keskusteluissa teollista kulttuuriperintöä määrittävä termistö alkoi vakiintua 1970-luvun lopulla. Käsitteitä etsittiin ja kokeiltiin pitkään. Käsitteistön vanhin kerrostuma omaksuttiin Pohjoismaihin brittiläisestä teollisuusarkeologiasta. Teollisuusarkeologia keskittyi vielä 1960-luvulla aineellisen kulttuurin jäänteisiin. Vaikutteet tulivat ensin Ruotsiin. Ruotsalaiset Marie Nisser ja Gunnar Sillén esittelivät jo vuonna 1968 omintakeisen teollisuusmuistojen (*industriminnen*) käsitteen. Teollisuusmuistoihin kuului he lukivat kaikki teollisen yhteiskunnan jättämät jäljet, niin aineelliset kuin aineettomatkin. He painottivat lisäksi, että näitä jälkiä oli tulkittava, ymmärrettävä ja selitettävä yhteiskuntahistoriallisessa kontekstissa. Teoreettisesta keskustelusta siirryttiin Ruotsissa kohti käytäntöä, ja vuonna 1971 perustettiin Marie Nisserin aloitteesta monitieteinen *industrimnnesgruppen*-työryhmä, johon kuului edustajia yliopistoista, yrityksistä, keskusmuseoista ja muinaismuistohallinnosta.¹⁷ Ruotsi oli kansainvälisestikin arvioiden teollisen kulttuuriperinnön edelläkävijämaa.

Ensimmäinen kansainvälinen teollisuusperintökohteiden suojelukonferenssi *The First International Conference on the Conservation of Industrial Monuments (FICCIM)* järjestettiin Ironbridgessä, Englannissa vuonna 1973. Suomalaisia ei vielä ollut osallistujien joukossa. Ruotsissa vuonna 1978 järjestettyyn *The Third International Conference on the Conservation of Industrial Monuments* -konferenssiin osallistui myös suomalaisia tutkijoita ja asiantuntijoita.¹⁸ Tämä konferenssi päätti korvata termin *Industrial Archaeology* termillä *Industrial Heritage*. Samassa konferenssissa perustettiin myös *The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage*.¹⁹

Marie Nisser kokosi vuonna 1979 toimittamaansa *Industriminnen* -teokseen ruotsalaisen teollisuusperintöajattelun suuntaviivat. Teos esitteli ruotsalaisten teollisuushistoriallisten kohteiden suojelun historiaa vuoteen 1979 asti.²⁰ Sitä luettiin myös Suomessa.

Elias Härö laati vuonna 1979 Museovirastolle ensimmäisen teollisuuden- alakohtaisen rakennusperintöselvityksen. Kyseessä oli ruukki-inventointi. Samana vuonna Suomen Rakennustaiteen museossa järjestettiin *Ruukki- miljööt*-näyttely.²¹ Teollisuusympäristöjen tunnistamista kulttuuriperinnök- si seurasi näiden ympäristöjen museointi. Ensimmäiset museoidut teolli- suusympäristöt olivat Suomessa, kuten muuallakin Euroopassa, esiteollisen ajan tuotantolaitoksia.

Nisserin ja Sillénin käsitteistö omaksuttiin Suomeen aluksi lähes sellaise- naan, osana ruotsalaista *kulttuurimuistojen suojeleohjelmaa*²², ja sille ominaisia, ruotsalaisten mallien mukaisia seudullisia ja maakunnallisia käytänteitä.²³ Teollisuusmuisto ei Suomessa vakiintunut yleistermiksi. Yleiskäsitteen ase- maa tavoitteli Suomessa aluksi *teollisuusperinne*. Tutkija Helena Hakkarainen ehdotti tätä termiä *Industrial Heritagen* vastineeksi Valtakunnallisilla tekniikan museopäivillä 5.9.1984.²⁴ Termi sopi hyvin kotimaisen perinne-sanuees- ta rönsynneen, 1980-luvun muun terminologian jatkeeksi. Se sai kannatusta kansatieteilijöiltä ja folkloristeilta, ja jäi pariksi kymmeneksi vuodeksi elä- mään vuonna 1985 perustetun Suomen Teollisuusperinteen Seuran nimeen. Seura rekisteröitiin 1990-luvulla nimellä Teollisuusperinneyhdistys ry – In- dustriminnesföreningen rf. Se muutti ensin nimensä Teollisuusperinteen seuraksi, mutta on nykyiseltä nimeltään Teollisuusperintöseura ry.²⁵

Kulttuuriympäristöjen inventointeja ohjaavissa viranomaisohjeissa ei Suomessa 1980-luvun lopulla puhuttu *teollisuusperinteestä* tai *teollisuus- muistoista* teollisuuden ympäristöön jättämien jälkien arvoa määrittävänä komponenttina. Niissä puhuttiin *kulttuurihistoriasta*. Rakennetun, arkkiteh- tonisesti omaleimaisen teollisuusympäristön arvo tuotettiin määrittelemällä kohde kulttuurihistorialliseksi.²⁶ Kulttuurihistoriallisen arvon argumentiksi kelpasi usein esimerkiksi tunnetun arkkitehdin nimi.

Vuonna 1984 Museovirasto täydensi suojeltavien rakennusten luetteloin- tiohjeita.²⁷ Teollisen kulttuuriperinnön tunnistajille laadittiin yksinkertainen historian käyttöohje. Vuonna 1985 Ympäristöministeriö käynnisti kulttuu- rihistoriallisesti arvokkaiden teollisuusympäristöjen inventointihankkeen. Uusien inventointiohjeiden mukaan teollisuusympäristön kulttuurihistorial- lisen arvon komponentteja olivat *teollisuushistoriallinen arvo*, johon lukeutui rakennuksen taloushistoriallinen, sosiaalishistoriallinen ja tekniikan historial- lisen merkitys, *arkkitehtoniset arvot*, jotka muodostuivat teollisuusarkkiteh- tuurin ominaispiirteistä, rakenteiden historiasta, rakennusten sijoituksesta ja esteettisistä arvoista, *ympäristöarvot*, joiden peruste oli rakennuksen liit- tyminen ympäröivään rakennuskantaan ja kulttuurimaisemaan ja *sosiaaliset*

arvot, jotka oli määritelty tehdasmiljöön merkitykseksi sosiaalisten suhteiden kannalta. Näistä komponenteista muodostetun kulttuurihistoriallisen arvon tuli perustua ”*monipuolisesti tutkittuihin tosiseikkoihin, ei makuasioihin*”. Yleisesti hyväksytyjä kriteerejä, joilla näitä arvoja tuli mitata, olivat kohteen ”*edustavuus, harvinaisuus, alkuperäisyys, ajallinen kerroksisuus ja yhtenäisyys*.”²⁸

Inventoinneilla piti selvittää, kuinka paljon Suomessa on sellaisia vanhoja teollisuusalueita, joiden säilyttämiseen ja kunnostamiseen tarvittaisiin valtion tukea. Valikoitujen ympäristöjen osalta oli tarkoitus selvittää ja luetteloida niiden kulttuurihistoriallinen arvo, säilyneisyys sekä säilymistä uhkaavat tekijät. Yksityiskohtainen kuntotutkimus ei kuulunut selvityksen piiriin. Kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden teollisuusympäristöjen inventointia toteutti käytännössä Lauri Putkonen. Hän sai tehtäväkseen toteuttaa kriittisen luettelon kaikista Suomen inventoiduista teollisuushistoriallisista ympäristöistä, ja etsiä niiden joukosta erityisen tuen tarpeessa olevat tai kulttuurihistoriallisesti erityisen huomattavat kohteet. Inventointia valvoi työryhmä, johon kuului edustajia sekä Ympäristöministeriöstä että Museovirastosta. Putkonen esitteli tälle työryhmälle ja sen sidosryhmille teollisuusympäristöjen inventointien tilaa, inventointitilannetta sekä hankettaan Rakennussuojelun infopäivillä 19.5.1986.²⁹

Lauri Putkonen loi valtakunnallisen teollisuusperintöinventoinnin mallin ja teki Suomen ensimmäisen kattavan perusselvityksen valtakunnallisesti merkittävistä kulttuurihistoriallisesti arvokkaista teollisuusympäristöistä. Hän kokosi raporttinsa seutukaavaliitoissa tuotetun materiaalin pohjalta. Materiaali oli tuttua, sillä hän oli itse osallistunut sen tuottamiseen jo 1970-luvulla. Seutukaavaliittojen tuottamiin kulttuurihistoriallisiin inventointeihin sisältyi vuonna 1986 noin 500 arvokkaaksi luokiteltua teollisuusympäristöä, ja uusia kohteita tunnistettiin jatkuvasti lisää.³⁰

Nimekkäillä arkkitehdeillä rakennusten historiallista arvoa perusteleva kulttuurihistoria edusti väistyvää historiankäsitystä. Korkeakulttuuria ihannoiva kulttuurihistoriallinen orientaatio alkoi muuttua ongelmalliseksi, kun kulttuurihistoria-käsitteen uusi, ranskalaisissa, amerikkalaisissa ja saksalaisissa keskusteluissa 1940-luvun jälkeen muotoutunut kokonaisvaltainen sisältö rantautui Suomeen. Turun yliopiston kulttuurihistorian professoriksi vuonna 1978 valitun Veikko Litzenin mukaan keskiaikainen katedraali ja 1920-luvulla valmistettu T-Ford olivat kulttuurihistorioitsijan silmissä samanarvoisia kulttuurin tuotteita. 1980-luvulla kulttuurihistoria sulautti itseensä uusiksi historioiksi nimettyjen mentaliteettien historian, arjen historian, mikrohistorian ja sukupuolihistorian lähestymistapoja ja näkökulmia.³¹

Ilmaus *kulttuurihistoriallinen* saattoi tässä oppiaineessa tarkoittaa mitä tahansa kohdetta, jolle oli historian tutkimuksen keinoin rakennettu merkitys.

1980-luvun Museoviraston käsitteistö sopeutettiin yllättävän notkeasti akateemisen historian tutkimuksen uusiin virtauksiin. Mikko Härö määritteli kulttuurihistoriallisen inventoinnin jo vuonna 1986 ympäristöön liittyvien historiallisten ja esteettisten arvojen sekä ihmisen toiminnan jättämien fyysisten jälkien luotteluun ja niitä koskevien tietojen kokoamiseksi. Hän sanoutui eksplisiittisesti irti tulkinnasta, jonka mukaan ainoastaan ihmisen toiminnan ylevät ilmenemismuodot kelpasivat kulttuurihistoriaan.³² Niinpä jo 1990-luvun alun Suomessa tehdashalli saattoi olla arvokas ja merkittävä suojelukohde, vaikka sen suunnittelija saattoi olla tuntematon.³³

Teollisen maiseman käsite puolestaan vakiintui suomalaisten teollisuusperinnön tutkijoiden ja suojelijoiden käyttöön 1990-luvun aikana.³⁴ Se ei syrjäyttänyt teollisuusperinnön käsitettä, vaan otettiin kuvaamaan uutta näkökulmaa, joka siirsi teollisuuden jälkien tarkastelun painopisteen yksittäisistä rakennuksista kulttuuriympäristöön ja laajoihin kokonaisuuksiin. Monitieteiset tutkimusprojektit auttoivat 1990-luvun lopulla täsmentämään maiseman lisäksi muitakin teollista kulttuuriperintöä jäsentäviä käsitteitä. Näissä projekteissa esitettiin konkreettisia kysymyksiä rajatuille paikallisille kohteille. Esimerkiksi Karkkilaa koskevat tapaustutkimukset auttoivat teollisen kulttuurin jälkien tutkijoita ymmärtämään moniulotteisen ilmiön paikallista luonnetta ja muotoutumista. Karkkilaa käsittelevää kokoelmaa jäsensivät tilanteen, maiseman ja muistin käsitteet. Karkkilan analyyseja esittelevä artikkelikokoelma antoi vuonna 1999 mallin yhtä paikkakuntaa monesta näkökulmasta erittelevälle esitystavalle.³⁵

Teollisuuskohteiden, erityisesti Karkkilan Högforsin ruukin suojelun toteutumista tutkinut arkkitehti Tiina Valpola esitteli artikkelissaan *A Town with a Heart of Iron. Traces of Casting in the Karkkila Townscape* Karkkilan muuttumista agraarisesta maisemasta ensin työväestön asuttamaksi teollisuusyhdyskunnaksi ja lopulta jälkiteolliseksi yhteisöksi. Tarkastelun painopiste oli työväen asuinalueen muotoutumisessa. Valpolan mukaan ruukki oli koko kaupungin identiteetin keskeinen rakennusosa.³⁶

Vuoden 1999 lokakuussa kokoontui Helsingissä pohjoismaiden ja Baltian maiden teollisen kulttuuriperinnön teemaa pohtiva monitieteinen seminaari, joka etsi strategioihin, tutkimukseen ja koulutukseen liittyvän yhteistyön mahdollisuuksia.³⁷ Suomalaisten tutkijoiden käsitteellistä hämmennystä helpotti tällä kertaa se, että seminaarin kieli oli englanti. Käsitteiden sisältö osoittautui tällä kielellä jo vakiintuneeksi. Mikko Härö viittasi *teollisuuspe-*

rintö-termillä kohteisiin, jotka englanniksi olivat *physical cultural heritage of industry*. Teollisesta kulttuuriperinnöstä oli tullut yleistermi, joka kattoi sekä aineettoman että aineellisen jäämistön.³⁸ Teollisuusperinne vakiintui tämän jaottelun jälkeen tarkoittamaan lähinnä teollisuustyöväen muistitietoa.

Teollista kulttuuriperintöä määrittävää käsitteistöä vakiinnuttivat Suomessa lähinnä kulttuuriperintöhallinnon toimijat, sillä suomalaisissa korkeakouluissa tutkittiin vain satunnaisesti teollistuneen kulttuurin perintöä, eikä missään oppiaineessa annettu systemaattisesti tutkimukseen perustuvaa opetusta. Teollisen kulttuuriperinnön tutkimuksesta ja siihen perustuvasta opetuksesta vastasivat käytännössä museot. Vuonna 1984 Suomen museoliitto järjesti yhdessä Suomen Teknillisen museoyhdistyksen, Tekniikan museon säätiön ja Tiedekeskussäätiön kanssa valtakunnalliset *Tekniikan museopäivät*, joiden teemana oli teollisuuden dokumentointi.³⁹ Korkeakoulutuksen tarpeesta oli keskusteltu jo 1980-luvulla.⁴⁰ Ruotsissa suunnitelma toteutui, ja Marie Nisser nimitettiin alan professoriksi vuonna 1992. Nimeke oli professor i industriminnesforskning.⁴¹ Virka oli alansa ensimmäinen maailmassa.

Suomeen alettiin vasta paljon myöhemmin perustaa teollisuushistorian ja teknologian historian oppitunteja. Teollisuusperintöön liittyvää koulutusta

Kuva: Satakunnan Museo.

järjestivät lähinnä maakuntamuseot. Esimerkiksi Turun maakuntamuseo ja Keski-Suomen museo järjestivät 1980- ja 1990-luvuilla vuoden kestäväää rakennusinventointikoulutusta, kun taas Museoviraston järjestämä koulutus koostui muutaman päivän pituisista lyhytkursseista. Suomalaiset hakivat oppia myös Ruotsista. Moni teollisen kulttuuriperinnön piirissä toimiva suomalainen osallistui myös jatko-opiskelijoille ja teollisuusperintökohteiden parissa työskenteleville suunnattuun *Industriminnen i Norden* -koulukseen, jota järjestettiin pohjoismaisena yhteistyönä vuosina 1995–1997.⁴²

UHANALAISTEN RAKENNUSKOHTEIDEN LUETTELOINTIA JA TYÖVÄENKULTTUURIN TALLENTAMISTA

Teollisuustyön ja teollisuuden historiasta oli 1960-luvulla tullut Pohjoismaisissa muodikas tutkimuskohde, ja sen suosio kasvoi entisestään 1970-luvulla.⁴³ Suomessa työväenkulttuurin ja teollisuusperinnön tai teollisen kulttuuriperinnön välissä kulki pitkään poliittinen jakolinja. Työväenkulttuuri pysytteli jakolinjan vasemmalla puolella ja teollisuusperintö sen oikealla puolella. Jakolinjan yli ei juuri keskusteltu. Kahden tutkimustradition olemassaolo ei edistänyt terminologian yhtenäistämistä. Poliittiset kiistat vaikeuttivat myös alan koulutuksen järjestämistä ja keskeisten instituutioiden järjestäytymistä.

Teollisuusympäristöjen tutkijat keskittyivät käytännössä kuvailemaan ja luetteleimaan uhanalaisia kohteita.⁴⁴ Ammatillinen järjestäytyminen säilyi työväen historian tutkimuksen keskiössä pitkälle 1980-luvulle. 1980-luvun työväenhistorian tutkimukselle antoivat mallin Jorma Kalelan Paperiliiton historiaa käsittelevät tutkimukset.⁴⁵ 1980-luvulta lähtien alkoi suomalaista työväenkulttuurin historian tutkimusta hallita muistitietohistoriallinen⁴⁶ tutkimusote.

Karkeistaen voi sanoa, että työväenkulttuuria tutkittiin poliittisen kentän vasemmalla puolella ja yrityshistoriaa oikealla puolella. Sosiaalidemokraattinen Puolue hyväksyi puolueuuevoston kokouksessa 19.11.1980 työväenperinteen tallentamista koskevan kannanoton. Se alkoi:

”Työväenperinne on olennainen ja elävä osa suomalaista kulttuuriperintöä ja siten osa sitä perustaa, jolle tulevaisuus on rakennettava.

Työväenliikkeellä on oikeus vaatia, että yhteiskunta tunnustaa suomalaisten työläisten tekemän työn maamme kulttuurin ja kulttuurimaiseman muovaamisessa. Työn ja työväenliikkeen historiasta

kertovien rakennusmuistomerkkien tallentamisesta ja esittelystä on huolehdittava samalla tavoin kuin muistakin kulttuurimaiseman osista. Tämä vaatimus koskee myös työväen suullista ja kirjallista perinnettä samoin kuin työn ja työväenliikkeen historian tutkimusta sekä esittelyä.

Työväenperinne on nähtävä laajasti kulttuurihistoriallisena tallentamisen ja vaalimisen, tutkimuksen ja esittelyn kohteena. Siihen kuuluvat erityisesti työväen asunto- ja työympäristö, järjestötoiminta tyyssijoihin sekä muut niin henkiset kuin aineellisetkin pyrinnot. Se kattaa työväenliikkeen ja teollisuusyhteiskunnan vaiheet lähi-menneisyyteen asti.⁴⁷

Työväenkulttuurin perusselvitykset vuosina 1980–1987 olivat sopeutumista kulttuurin muutoksiin. Kulttuuriperintöprosessit käynnistyvät usein tilanteessa, jossa jonkin arvokkaaksi koetun kulttuurin osa-alueen pelätään katoavan jälkiä jättämättä.

”Eduskunta merkitsi aloitteen numero 194 perusteella vuoden 1980 tulo- ja menoarvioon Museoviraston momentille 29.94.21 lisäyksenä 200 000 markkaa kansatieteellisiä työväenkulttuurin kokoelmia ja kenttätöitä varten. Aloitteessa todettiin, että työväenkulttuuri kansankulttuurin yhtenä osa-alueena on suuresti laiminlyöty perinteen tallennuksessa ja että tallennustyö on sen vuoksi pantava tehokkaasti alulle.⁴⁸

Opetusministeriö asetti keväällä 1980 työryhmän selvittämään ja kehittämään työväenkulttuurin tallennusta ja tutkimusta. Mietintö valmistui seuraavana vuonna. Työryhmän puheenjohtajana toimi rehtori Olli Vuorinen, ja siinä oli vahva kansatieteen, perinnearkistojen ja museoiden edustus.⁴⁹ Työväenperinnetyöryhmä piti tärkeänä ja kiireellisenä työväentalojen, ruukki- ja tehdasmiljöiden, sahamiljöiden, metsätyöhön ja uittoon liittyvien rakennusten, työväen asuinalueiden, työläiskaupunginosien sekä muiden vastaavien miljöiden inventointi-, kartoitus-, ja tutkimustyön jatkamista. Suomessa oli jo 1970-luvulla aloitettu 1700-luvun ja 1800-luvun alun teollisuusympäristöjen korjaaminen ja kohteiden kartoitus, mutta Opetusministeriön työryhmä päätyi ehdottamaan rahoitusta myös 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon ja itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten teollisuusmiljöiden suojelemiseen ja säilyttämiseen.⁵⁰

Kansatiede oli pitkään työväenkulttuurin ja teollisen kulttuurin aineelliseen ja aineettomaan perintöön kohdistuvan tutkimuksen edelläkävijä. Katoamassa olevan työväenkulttuurin dokumentoiminen nähtiinkin ensisijaisesti tämän oppiaineen tehtäväksi. Termi teollisuusympäristö ilmaantui kansatieteellisen ja folkloristisen työväentutkimuksen otsikoihin vuosina 1980–1986.⁵¹ Professori Ilmar Talven johtamaan teollisuustyöväestön kansanomaisen kulttuurin tutkimushankkeeseen palkattiin aluksi yksi päätoiminen tutkija. Myöhemmin projektissa työskenteli kaksi tutkijaa ja kenttätöitä tekeviä opiskelijoita. Projektin ensimmäisenä tutkijana toimi Pekka Leimu, joka oli vaikuttanut jo Työväenperinnetyöryhmän sihteeristössä.⁵² Jorma Kalela perusteli työväen näkökulmasta kirjoitetun historian tarpeellisuutta vuonna 1986 sillä, että

”Nyky-yhteiskunnan ominaispiirteisiin kuuluu historiattomuus ja perinteettömyys. Ihmisen kulttuurisena perusongelmana on se, että hänen kansallinen identiteettinsä on heikkenemässä. Mutta tämän lisäksi hänen elämästään puuttuu yhtenäisyys niin ajan kuin elämänaalueiden merkityksessä.”⁵³

Työväenhistoria pyrki vaikuttamaan yhteiskuntaan tuottamalla tietoa ”palkkatyöläisten kokemusmaailmaa ehdollistavista ja siinä ilmenevistä yhteiskunnan monikerroksiseen historiallisuuteen liittyvistä prosesseista.”⁵⁴ Työväenkulttuurin tutkijoita eivät kiinnostaneet teknologian ja työntekijöiden aineellisten työolojen muutokset, vaan se, miten työehdoista sopimisen edellytykset olivat muotoutuneet.⁵⁵

Työväenperinnetyöryhmän toimeksiannosta julkaistiin Maire Mattisen kokoama *Teollisuusympäristöt. Teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojele Suomessa* (1985), joka oli ensimmäinen kansallinen kokonaisselvitys teollisuusympäristöjen tilasta sekä niihin kohdistuvasta tutkimuksesta. Pirjo Kaihovaaran *Työväen keskusmuseo. Perustamista koskeva selvitys* (1984) ja Ulla-Maija Peltosen *Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen keruusta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon ja perinteen sisältöanalyysimalliksi* (1985) muodostivat puolestaan perustan suomalaisen työväenkulttuurista jäljelle jääneiden esineiden myöhemmälle luokittelulle ja työväenkulttuurin tutkimuksen myöhemmälle metodologiselle orientaatiolle.⁵⁶ Näillä kolmella julkaisulla oli voimakkaasti teollisen kulttuuriperinnön tutkimusta ja dokumentointia ohjaava vaikutus vielä kaksi vuosikymmentä ilmestymisensä jälkeen. Työväenkulttuurinäkökulmasta

tarkasteltu teollisen kulttuuriperinnön tutkimus jakautui kolmeen linjaan: rakennettujen teollisuusympäristöjen tutkimukseen, työväen muistitietohistoriaan ja työväen arkielämään liittyvän esinekulttuurin tutkimukseen.

Vuonna 1985 teollista kulttuuriperintöä vakiinnuttavan asiantuntijatoiminnan suomalaisen kenttään oli muodostunut työnjako. Opetusministeriön jakama julkinen rahoitus ohjasi tutkijoita kohti työväenkulttuurin tutkimusta. Vuonna 1983 perustettu Ympäristöministeriö puolestaan jakoi julkista rahaa myös *kulttuurihistoriallisesti merkittävien* teollisuusrakennusten kunnostamiseen, korjaamiseen ja uuskäytön suunnitteluun. Ympäristöministeriö jakoi suuria summia, joten rakennettujen teollisten kulttuuriympäristöjen tutkimus alkoi orientoitua pikemminkin Ympäristöministeriön kuin Opetusministeriön viitoittamaan suuntaan.⁵⁷

1990-luvun alussa käynnistettiin Suomen Akatemian ja Ympäristöministeriön rahoittamia kestävän kehityksen tutkimushankkeita. Rakennussuojelun näkökulma laajeni hallinnollisten käytäntöjen ja fyysisen rakennussuojelun alueelta kohti kulttuuriperinnön ja yhteiskunnan vuorovaikutussuhteen ymmärtämistä. Uusien hankkeiden joukossa oli myös teollisen kulttuuriperinnön tutkimusprojekteja, kuten *Teollinen kaupunki* -hanke, joka siirsi kaupunkihistorian painopistettä kauppakaupunkien tutkimuksesta teollisuuden muokkaamien kaupunkiympäristöjen muutoksiin ja *Teollinen maisema ja sen muutokset* -hanke jossa kehitettiin teollisen ympäristön analyysimenetelmiä ja tutkittiin teollisiin kulttuuriympäristöihin kohdistuvia muospaineita.⁵⁸

KESTÄVÄN KEHITYKSEN TAVOITTEET MOTIVOIVAT TEOLLISEN KULTTUURIPERINNÖN SUOJELUA

Suomalaiset yhteiskuntatieteilijät kiinnostuivat paikallisten teollisuusyhteisöjen dynamiikasta viimeistään 1980-luvun puolivälissä, kun etenkin yhden teollisuustyönantajan varaan syrjäseuduille muodostuneiden teollisuuspaikkakuntien yhteisöt olivat osoittautuneet rakenteeltaan hauraiksi. Aluksi tutkijoiden oli otettava käyttöön uusia käsitteellisiä työkaluja. Tehtaiden ympärille rakentuneita yhteisöjä pyrittiin ymmärtämään *yhdyskuntina*.

Ferdinand Tönnies oli vuonna 1887 esitellyt käsiteparin Gemeinschaft-Gesellschaft ja kuvannut sen avulla kahta ihmisille tyypillistä kollektiivisuutta. Tönnies erotti toisistaan ihmisten tavan liittyä yhteisöiksi (Gemeinschaft) ja yhteiskunniksi (Gesellschaft). Tämä aikanaan pätevä ja merkittävä teoria oli muodostettu 1800-luvun lopun yhteiskuntaa koskevien havaintojen varassa. Tönniesin kuvaamaa yhteisöllistä todellisuutta ei kuitenkaan enää 1980-luvun Suomessa ollut.⁵⁹

Esimerkiksi Tarmo Koskinen tutki Tervakosken paperiteollisuusyhdyskuntaa, erityisesti niitä tapoja, joilla yhdyskunnan sisäiset suhteet vakauttivat yhteisön elämää ja pitivät sen koossa.⁶⁰ Sosiologit ja yhteiskuntahistorioitsijat ottivat käyttöönsä yhdyskunnan käsitteen, koska maaseutusosiologisen tutkimustradition vakiinnuttama typologinen jaottelu kylien *Gemeinschaftin* ja kaupunkien *Gesellschaftin* ei auttanut ymmärtämään teollisuuden ympärille muodostuneiden yhteisöjen luonnetta.⁶¹ Pertti Haapala määritteli 1986 ilmestyneessä väitöskirjassaan kokonaishistoriallisen tutkimusotteen, jota sittemmin esimerkiksi Jussi Koivuniemi sovelsi omiin tehdasyhdyskuntatutkimuksiinsa. 1990-luvulle tultaessa teollisuusyhdyskunnista ja tehdasyhdyskunnista oli jo tullut vakiintuneita talous- ja sosiaalishistoriallisen tutkimuksen kohteita.

Sosiologian metodologisia trendejä valppaasti seuraavat sosiaalishistorioitsijat lähtivät Suomessa melko nopeasti esittämään lokaliteettitutkimusten inspiroimia teollisuus- ja tehdasyhdyskuntien muotoutumista ja muutoksia koskevia kysymyksiä. He tarkastelivat tutkimuskohteitaan järjestelminä, joiden toimintaa ja toimintaperiaatteita he pyrkivät analysoimansa tapauksen valossa ymmärtämään. Määritelmät selkiytyivät. Esimerkiksi Jussi Koivunien⁶² mukaan *tehdasyhdyskuntaan* kuuluivat tehtaat ja väestö, jotka muodostivat yhdyskunnan rakenteen, tehdasjärjestyksen, sosiaaliset suhteet, työolot ja ehdot, elinolosuhteet sekä aatteet ja poliittisen toiminnan.

Teollinen kulttuuriperintö saa erään ruotsalaisen määritelmän mukaan sisältönsä teollisuushistoriallisen ja työväenhistoriallisen tiedon kohtaamisesta.⁶³ Suomessa nämä kaksi tiedon lajia yhdistettiin tehdasyhdyskunnan käsitteen alle.

1990-luvun puolivälissä teollisuus- ja tehdasyhdyskunnat alkoivat talous- ja sosiaalishistorioitsijoiden lisäksi kiinnostaa myös kulttuurihistorian tutkijoita, jotka esittivät tutkimuskohteelleen uusia kysymyksiä oman tutkimusperinteensä näkökulmasta. Kulttuurihistoriallisen teollisuusyhteisötutkimuksen näkökulmasta oli enää lyhyt matka teollisten kulttuuriperintöprosessien ja niihin liittyvän historian tutkimuksellisen problematiikan tunnistamiseen. Inkeri Ahveniston Verlan tehdasta käsittelevä kulttuurihistorian väitöskirja osoitti, ettei tehtaan ”kulttuurihistoriallista merkitystä” enää sanellut se, minkä niminen arkkitehti oli sattunut signeeraamaan rakennuksen suunnitelmat.⁶⁴ Tehtaan kulttuurihistoriallinen merkitys muodostui siitä, miten tehdas oli yhdistänyt ja erottanut niitä erilaisia ihmisiä, jotka sen vaikutuspiirissä elivät. Tehtaan kulttuurihistoriallinen arvo taas muodostui prosessissa, jonka keskiössä oli nykyisyydessä eläviä ihmisiä yhdistävä ja erottava historia.

Työväenkulttuurityöryhmä ehdotti vielä vuonna 1994 Työväen keskusmuseo ry:n hallitukselle osoittamassaan raportissa, että kansainvälisiä termejä *industriminnen* (ruotsi), *industrial heritage* (englanti), *Technische Denkmäler* ja *Industriekultur* (saksa) sekä *héritage industriel* ja *patrimoine industriel* (ranska) vastaava suomalainen käsite olisi *teollisuusperinne*. Työryhmän mukaan tämä käsite kattoi kaikki teollisen tuotannon ja työn piiriin kuuluvat ilmiöt. Teollisuusympäristöt, tehdasrakennukset, koneet ja laitteet, työväenasunnot, liikennehistorialliset kohteet sekä työväen elämänotot ja työtavat, teollisen toiminnan kirjalliset jäämistöt, asiakirjat, piirustukset ja valokuvat olivat työryhmän mielestä teollisuusperinnettä ”*siinä mitassa kuin ne ovat olennaisia teollisen perinteen oikean ymmärtämisen kannalta*”.⁶⁵ Teollisuusperinne-käsitteen käyttö oli kuitenkin 1990-luvun puolivälissä jo väistymässä. Käsite jäi museoiden ja kulttuuriperintöhallinnon piirissä eloon, mutta sen kattama alue supistui.

TEOLLISEN KULTTUURIPERINNÖN KENTTÄ ELÄÄ JA MUUTTUU

Teollinen kulttuuriperintö on todiste teollisuuden historiasta ja teollisen kulttuurin historiallisuudesta. Kuten Stefan Bohman jo 1990-luvulla havaitsi, kulttuuriperintöä rakennetaan käyttämällä historiaa. Osaa kulttuuriperinnöstä päätyy museoitavaksi, ja valintoja perustellaan historialla. Uuden kulttuuriperinnön aseman vahvistumisen puolestaan sinetöi institutionalisoituminen, joka näkyy kulttuuriperintöön liittyvänä ammatillistumisena, käytännön tieteellistymisenä sekä määritelmien ja kohteiden vakiintumisena.⁶⁶

Kulttuuriperintöprosessi on artefaktin eli kulttuuriesineen muodonmuutos. Artefakti voi olla aineellinen tai aineeton. Kulttuuriperintöprosessissa artefaktin alkuperäinen tehtävä väistyy, ja se korvataan uudella symboliarvoon perustuvalla tehtävällä. Uusi tehtävä vahvistetaan historialla. Uuden symboliarvon rakentaminen on sekä julkista että poliittisesti latautunutta toimintaa.⁶⁷

Kulttuuriperintöarvo on sidoksissa historialla vahvistettuun, symboliseen merkitykseen, joten kun historiaa tulkitaan uudestaan, on historialla vahvistettu kulttuuriperinnön arvokin arvioitava uudestaan. Uutta kulttuuriperintöä syntyy ja vanhaa väistyy sen mukaan, mitä menneisyydestä tiedämme, mitä haluamme muistella, ja millaisia todisteita tahdomme säilyttää. Teollisen kulttuuriperinnön keskeinen sisältö omaksuttiin ja sitä määrittävät käsitteet vakiintuivat Suomessa vuosien 1978 ja 1986 välisenä aikana. Omaksumista ohjasivat hallinnolliset toimijat, ja sitä hidasti ja vaikeutti pitkälle

Postikortti ei vielä vuonna 1935 esitellyt teollista kulttuuriperintöä, vaan erään puuvillatehtaan vastavalmistunutta pääkonttoria. Teollisuusrakennus saattoi jo tuolloin kuulua oman aikansa urbaaniin kansallismaisemaan. Teollisen kulttuuriperinnön arvo muodostui vasta myöhemmin. Kuva: Satakunnan Museo.

1990-luvulle teollisuuden jälkiä tutkivan ja tulkitsevan kentän jakautuminen työväenkulttuuria tallentavaan ja teollisuushistoriallisia merkityksiä painotavaan siipeen. Teollista kulttuuriperintöä ylläpitävät yhteisöt käyttävät jaettuina historioinaan erilaisia poliittisia historioita. Historiakulttuurin diversiteetti ei sinänsä ole ongelma, mutta sen olemassaolo on hyvä tunnustaa.

Ruotsissa *teollisuusmuistot* tekivät 2000-luvulla tilaa uudelle yleiskäsitteelle, joka on det industriella kulturarvet.⁶⁸ Suomalaisetkin tutkijat alkoivat 2010-luvulla puhua teollisesta kulttuuriperinnöstä, jonka piiriin kuuluvat kaikki teollisen menneisyytemme jättämät aineettomat ja aineelliset jäljet. Kansainvälisen tutkimuskeskustelun kieleksi on vakiintunut englantia. Vuonna 2010 pidettiin Tampereella alan konferenssi, joka osoitti, että termin *Industrial Heritage* puitteissa oli mahdollista keskustella esimerkiksi teollisuuden rakennemuutosten todisteista ja niiden uusi käytön mahdollisuuksista, sotilasteknologian yhteiskunnallisista ulottuvuuksista, teknologialla leikkittelystä, eri teollisuudenalojen tuotantolaitosten ja liikenneyhteyksien kulttuuriperinnöstä, teknologian merkityksistä ja teknologian historiasta, työntekijöiden asemasta suhteessa teknologiaan, kaupunkien sisäisestä eriytymisestä, arvottamista ja uusi käyttöä koskevista erityiskysymyksistä, työväen kulttuuriperinnöstä ja historiasta, konemusiikista, teollisuuden symbolisesta merkityksestä yhteisöille ja arkielämän teknologisoitumisesta.⁶⁹ Käsitteiden eriytyminen ja täsmentyminen sekä osanottajakunnan ammatillistuminen

osoittivat, että teollinen kulttuuriperintö oli 2010-luvulle tultaessa Suomessa institutionalisoitunut.

Porin Puuvillatehtaalla käyty pieni kulttuuriperintökiista on konkreettinen osoitus siitä, että tämä monumentti edustaa vakiintunutta kulttuuriperintöä ja että sen arvoa ylläpidetään aktiivisella identiteettityöllä. Identiteettityöhön osallistumalla jokaisella on mahdollisuus vaikuttaa siihen, millaista kulttuuriperintöä hänen yhteisönsä vaalii.

LÄHTEET

AIKALAISKIRJALLISUUS

- Ahvenisto, Inkeri 2008: *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle* [Elektroninen aineisto]. Turun yliopisto. Turku.
- Hänninen, Sakari & Salmi-Niklander, Kirsti & Valpola, Tiina 1999: *Meeting Local Challenges. Mapping Industrial Identities*. Papers on Labour History V. The Finnish Society of Labour History. Helsinki.
- Härö, Mikko 2000: *The Industrial Heritage in Finland. Status 1999 Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries*. TemaNord 2000:536. Nordic Council of Ministers. Copenhagen.
- Härö, Erkki & Koskinen, Helinä 1999: *Tehdassalista teolliseen maisemaan. Teollisuusperinnön tutkimusta ja suojelua*. — Knapas, Marja Terttu (toim.) *Muistomerkki. Rakennetun historian ulottuvuuksia*. Museovirasto. Rakennushistorian osasto. Helsinki.
- Kalela, Jorma 1986: *Ay-liikkeen näkökulma työn ja työväen dokumentointiin*. esitelmä. Teollisuus ja historia. Pietarsaari.
- Koivuniemi, Jussi 2000: *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Koskinen, Tarmo 1987: *Tehdasyhteisö. tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteiseksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta*. Vaasan korkeakoulu. Vaasa.
- Mansikka, Mikko & Strandell, Carita 1988: *Esipuhe*. — Putkonen, Lauri (toim.) *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Ympäristöministeriö. Kaa-voitus- ja rakennusosasto. Helsinki.
- Nisser, Marie 1937–2011. Dödsruna i Svenska Dagbladet 11.9.2011.
- Rannikko, Pertti 1992: *Yhteisötutkimuksesta yhdyskuntatutkimukseen. Sosiologisen paikallistutkimuksen tutkimusotteen tarkastelua*. — Rannikko, Pertti & Kortelainen, Jarmo (toim.) *Yhdyskunnat ja restructuraatio. Tutkimuksia tehdasyhdyskuntien ja kuntakeskusten rakenteellisesta uusiutumisesta*. Joensuun yliopisto. Joensuu.
- Valpola, Tiina 1999: *A Town with a Heart of Iron. Traces of Casting in the Karkkila Townscape*. — Hänninen, Sakari & Salmi-Niklander, Kirsti & Valpola, Tiina

(toim.) *Meeting Local Challenges. Mapping Industrial Identities*. Papers on Labour History V. The Finnish Society of Labour History. Helsinki.

VIRANOMAISOHJEET, VIRANOMAISRAPORTIT JA MUISTIOT

- Hänninen, Sakari 1999: Introduction. — Hänninen, Sakari & Salmi-Niklander, Kirsti & Valpola, Tiina (toim.) *Meeting Local Challenges. Mapping Industrial Identities*. Papers on Labour History V. The Finnish Society of Labour History. Helsinki.
- Härö, Elias & Salokorpi, Asko 1979: *Ruukkimiljööt. Näyttely. — Bruksmiljöer. Utställning. — Early industrial milieu*. Exhibition. Suomen rakennustaiteen museo. Helsinki.
- Härö, Mikko 1986: *Seutukaavaliittojen kulttuurihistorialliset inventoinnit. Tähänastiset inventoinnit, inventointien sisällön ja hyväksikäytön kehittäminen*. Ympäristöministeriön tilaama selvitys. Mikko Härö/VEDUTA, 31.8./7.9.1986.
- Härö, Mikko 1986: Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojele.
- Kaihovaara, Pirjo 1984: *Työväen keskusmuseo. Perustamista koskeva selvitys*. Työväenperinne. Helsinki.
- Mattinen, Maire 1985: *Teollisuusympäristöt. Teollisuusympäristöjen dokumentointi, tutkimus ja suojele Suomessa*. Työväenperinne. Helsinki.
- Nisser, Marie 1979: *Industriminnen. En bok om industri och teknikhistoriska bebyggelsemiljöer*. Arkitekturmuseet/LiberFörlag. Stockholm.
- Peltonen, Ulla-Maija 1985: *Työväen muistitieto ja perinne. Selvitys työväen muistitiedon ja perinteen keruusta ja arkistoinnista sekä esitys työväen muistitiedon ja perinteen sisältöanalyysimalliksi*. Työväenperinne. Helsinki.
- Putkonen, Lauri 1986: Rakennussuojelun info-päivä 19.5.1986. Monistettu esitelmä. Ympäristöministeriö. Kaavoitus ja rakennusosasto. (SaLA), YM/ Rak. suojele.
- Putkonen, Lauri 1989: *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Ympäristöministeriö ja Valtion painatuskeskus. Helsinki.
- Putkonen, Lauri 1979: *Kulttuurihistorialliset kohteet Satakunnassa. Täydennysselvitys 1978*. A:120, Satakunnan seutukaavaliitto.
- Rakennuskulttuurin luettelointi. Museoviraston rakennushistorian osasto. Julkaisu N.o 15, 1/1984. Museoviraston ohjeet inventointeja varten 1979 ja 1984.
- Rakennussuojele. Tiedotus 1/1987. Ympäristöministeriö. Kaavoitus- ja rakennusosasto. Helsinki.
- Rakennussuojeluneuvottelukunta. Tutkimusjaos 12.2.1992. Rakennussuojeluneuvottelukunnan tutkimusohjelma.
- Työväenkulttuurityöryhmän muistio. Työväen keskusmuseon julkaisuja 1994. Työväen keskusmuseoyhdistys. Tampere.

Työväenperinnetyöryhmä II:n muistio 1984. Opetusministeriön muistioita 1984:43. Helsinki.

Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio 1987. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1987:27. Helsinki.

Työväenperinnetyöryhmän mietintö. Komiteamietintö—Kommittébetänkande 1981:7. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

HAASTATTELUT

Jorma Kalelan haastattelu 18.12.2009. Haastattelija Anna Sivula. Muistiinpanot tekijällä.

NÄYTTÉLUETTELOT, KONFERENSSISELOSTUKSET JA YHTEISÖJEN KOTISIVUT

First joint conference of ICOHTEC — The International Committee for the History of Technology History and TICCIH. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage in Tampere, Finland on August 10–15, 2010. <http://www.tampere.fi/industrialpast2010/conferenceprogramme.htm> [Luettu 8.4.2014].

Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1.–3. October 1999, Helsinki. Nordic Council of Ministers. Copenhagen.

Nisser, Marie & Bedoire, Fredrik (eds.) 1978: *The Industrial Heritage TICCIM, National Reports, Transactions Vol 1. 1978*. Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Tekniska museet, Industriminnesgruppen. Stockholm.

Mattinen, Maire 1993: Rakennettu aika. ICOMOSin Suomen osasto 25 vuotta. ICOMOS, Suomen osasto. Helsinki.

Ollila, Anne: *Kulttuurihistorian historiaa*. http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/kulttuurihistoria/esittely/kulttuurihistorian_historia/ [Luettu 12.11.2009 ja 8.4.2014, säilynyt ennallaan].

Putkonen, Lauri & Kaihovaara, Pirjo 1986: *Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta*. Esitelmät. Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986. Tammisaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot. Tammisaari.

SDP:n kannanotto työväenperinteen tallentamiseksi ja vaalimiseksi. Hyväksytty SDP:n puolueuuvoston kokouksessa 19.11.1980.

<http://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelma?tunniste=sdptyovaenperinne1980> [Luettu 8.4.2014].

Stenvall, Kirsti 1987: *Kirjallisuusluettelo kansatieteellisestä ja folkloristisesta työväen-tutkimuksesta Suomessa v. 1918–1986*. Scripta Ethnologica 36. Turun yliopisto. Turku.

Teollisuusperintöseura ry. <http://www.teops.fi/> [Luettu 8.4.2014].

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Alzén, Annika 1996: *Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950–1985*. Symposium. Stockholm.
- Alzén, Annika & Burell, Birgitta (eds.) 2005: *Otydligt. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*. Carlsson Bokförlag. Stockholm.
- Aronsson, Peter 2004: *Historiebruk. Att använda det förflutna*. Studentlitteratur. Lund.
- Blåfield, Antti (toim.) 2016: *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Kustannusosakeyhtiö Siltala. Helsinki.
- Bohman, Stefan 2003: *Vad är museivetenskap och vad är kulturarv?* — Palmqvist, Lennart & Bohman, Stefan (red.) *Museer och kulturarv*. Carlssons. Stockholm.
- Grahn, Maarit 2014: *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ablström Osakeyhtiön perintö Noormarkussa*. Turun yliopisto. Turku.
- Härö, Mikko 2000: *The Industrial Heritage in Finland*. Status 1999. IHNBC.
- Isacson, Maths 2005: *Brottningar med industriarbegreppen*. — Alzén, Annika & Burell, Birgitta (eds.) *Otydligt. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*. Carlsson Bokförlag. Stockholm.
- Kervanto Nevalinna, Anja (toim.) 2007: *Industry and Modernism. Companies, Architecture, and Identity in the Nordic and Baltic Countries during the High Industrial period*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Metsä, Tapio 1973: *Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull 1898–1973. Paali ja pakka*. Porin Puuvilla Oy:n 75-juhlavuotisnumero. Porin Puuvilla. Pori.
- Mikkola, Kati 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Mikkonen, Tuija 2005: *Corporate architecture in Finland in the 1940s and 1950s. Factory building as architecture, investment and image*. Academia scientiarum Fennica. Helsinki.
- Päivärinne, Tiina 2010: *Luonto, tiede ja teknologia. Kansanvalistuksen Suomi-kuva 1870–1920*. Suomen tiedeseura. Helsinki.
- Sivula, Anna 2009a: *Pieniä mutaatioita. Menneen jäljet ja historia identiteetin rakennusmateriaalina*. — Ruotsala, Helena & Saarikoski, Petri & Santikko, Maija (toim.) *Matkalla*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja XVIII. Pori.
- Sivula, Anna 2009b: *Coimbran yliopisto kulttuuriperintöprosessina. Kapina palatsia piirittävässä tasavalloissa*. — Grahn, Maarit & Häyrynen, Maunu (toim.) *Kulttuurituotanto. Kehykset, käytäntö ja prosessit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Sivula, Anna 2010: *Menetetyn järven jäljillä. Historia osana paikallista kulttuuriperintöprosessia*. — Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (toim.) *Medeiasta pronssiso-*

- turiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Historia mirabilis 6. Turun historiallisen yhdistyksen referee-sarja. Turun historiallinen yhdistys. Turku.
- Sivula, Anna 2013: *Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä.* — Tuomi-Nikula, Outi & Haanpää, Riina & Kivilaakso, Aura (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Sivula, Anna 2014a: *Teollinen kulttuuriperintö vakiintui suomalaiseen historiatietoisuuteen. Teollisen kulttuuriperinnön monet muodot.* Tekniikan Waiheita (2/2014).
- Sivula, Anna 2014b: *Corporate History Culture and Useful Industrial Past.* Electronic Journal of Folklore. DOI:10.7592/FEJF2014.57.sivula.
- Sivula, Anna & Siro, Susanna 2015: *The town scale model as an artefact and representation of the past.* Finskt Museum 2013–2015. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki.
- Sivula, Anna 2015: *Tilaushistoria identiteettityönä ja kulttuuriperintöprosessina.* Kulttuuripolitiikan vuosikirja 2015. Kulttuuripolitiikan seura. Helsinki.
- Smith, Laurajane 2006: *Uses of heritage.* Routledge. Abingdon.
- Stjernschantz, Göran 1949: *Porin puuvilla 1898–1948.* Frenckellin Kirjapaino. Helsinki.
- Suominen, Jaakko & Sivula, Anna 2016: *4. Participatory Historians in Digital Cultural Heritage Process. Monumentalization of the First Finnish Commercial Computer Game.* Refractory, a Journal of Entertainment Media, vol 27. <http://refractory.unimelb.edu.au/2016/09/02/suominen-sivula/>
- Töttö, Pertti 1996: *Ferdinand Tönnies. Gemeinschaft ja Gesellschaft.* — Gronow, Jukka & Noro, Arto & Töttö, Pertti (toim.) *Sosiologian Klassikot.* Gaudeamus. Tampere.
- Ukkonen, Taina 2002: *Mietteitä muistitietohistorian eettisistä ja lähdekriittisistä ongelmista.* Elore 2/2002. http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_02/ukk202.html [Luettu 8.4.2014].
- Rajavaara, Marketta 2007: *Vaikuttavuusyhteiskunta. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen.* Kela. <http://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10250/3290/RajavaaraVaikuttavuusnetti.pdf?sequence=2>.
- Ziliacus, Benedict & Sarpaneva Timo & Aho, Claire 1958: *Porin Puuvilla Oy – Ab Björneborgs Bomull 1898–1958.* Porin Puuvilla. Pori.

■ ■ ■

- 1 Sivula 2010, 35.
- 2 Alzén 1996, 16.
- 3 Kervanto Nevalinna 2007.
- 4 Grahn 2014.
- 5 Bläfield 2016.

- 6 Sivula 2009a; Sivula 2009b; Sivula 2010.
- 7 Tämä aihe on muotoutunut esimerkiksi Sivula 2014a; Sivula 2014b; Sivula 2015; Sivula & Siro 2015; Suominen ja Sivula 2016.
- 8 Stjernschantz 1949; Metsä 1973.
- 9 Ziliacus ym. 1958.
- 10 Katso esim. Putkonen 1979, 1.
- 11 Rajavaara 2007.
- 12 Rajavaara 2007, 51.
- 13 Kulttuuriperinnön prosessiluonteesta katso esim. Smith 2006, 44. Teollisesta kulttuuriperinnöstä Sivula 2013, 161; Isacson 2005, 49–52.
- 14 Aronsson 2004, 17–18, 279–289.
- 15 Päivärinne 2010, 120–122.
- 16 Bohman 2003, 10.
- 17 Ryhmä julkaisi vuonna 1975 teoksen *Industri- och transportminnen: En katalog över uppsatser, inventeringar och arkivhandlingar*. Tästä lähemmin Alzén 1996, 27–28.
- 18 Mikkonen 2005, 249.
- 19 Mattinen 1985, 25; The Industrial Heritage TICCIM 1978, 4.
- 20 Nisser 1979.
- 21 Härö & Salokorpi 1979.
- 22 Kulturminnesvårdprogram.
- 23 Härö 1986; Mikkonen 2005, 249–250.
- 24 Mattinen 1985, 8.
- 25 Teollisuusperintöseura ry. <http://www.teops.fi/>.
- 26 Katso esim. Mansikka & Strandell 1988, 5.
- 27 Rakennuskulttuurin luettelointi. Museoviraston rakennushistorian osasto, julkaisu N.o 15, 1/1984. Museoviraston ohjeet inventointeja varten 1979 ja 1984.
- 28 Putkonen 1988, liite 4; Härö 1986, 3.
- 29 Lauri Putkosen esitelmä Rakennussuojelun info-päivillä 19.5.1986. Selvitys ilmestyi julkaisuna Putkonen 1989.
- 30 Lauri Putkosen esitelmä Rakennussuojelun info-päivillä 19.5.1986.
- 31 Ollila, Anne: Kulttuurihistorian historiaa. http://www.utu.fi/fi/yksikot/hum/yksikot/kulttuurihistoria/oppiaine/Sivut/kulthist_historia.aspx (Luettu 12.11.2009 ja 8.4.2014, säilynyt ennallaan.)
- 32 Härö 1986, 3.
- 33 Mattinen 1993, 12.
- 34 Härö & Koskinen 1999, 145–153.
- 35 Hänninen ym. 1999.
- 36 Valpola 1999, 79–93.
- 37 Industrial Heritage in the Nordic and Baltic Countries. 1.–3. October 1999, Helsinki, TemaNord 2000:536. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 2000. (IHNBC)
- 38 Härö 2000, 70.
- 39 Mattinen 1985, 57.
- 40 Putkonen 1986.
- 41 Marie Nisser 1937–2011. Dödsruna i Svenska Dagbladet 11.9.2011.

- 42 Mikkonen 2005, 249–250.
- 43 Alzén 1996, 123.
- 44 Katso esim. Lauri Putkosen ja Pirjo Kaihovaaran puheenvuorot: Teollisuusympäristöt osana kulttuuriympäristöä. Vanhojen teollisuusympäristöjen tutkimuksen ja dokumentoinnin nykytilasta. *Teollisuusperinteen vaaliminen. Seminaari Karkkilassa 4.10.1986*. Tammissaaren museo – Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo. Selvityksiä ja raportteja N:o 2. Länsi-Uudenmaan museot, Tammissaari 1986.
- 45 Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio, 3.
- 46 Ukkonen 2002.
- 47 SDP:n kannanotto työväenperinteen tallentamiseksi ja vaalimiseksi 1980.
- 48 Työväenperinnetyöryhmän mietintö 1981.
- 49 Jäseninä työryhmään kuuluivat Torsten Edgren, Jukka Eenilä, Jouko Heinonen, Pekka Laaksonen, Martti Linkola, Kari Poutasuo, Ilmar Talve ja lisäksi Stiina-Liisa Laurila ja Pekka Leimu.
- 50 Työväenperinnetyöryhmän mietintö 1981, 23–26.
- 51 Stenvall 1987.
- 52 Mattinen 1985, 51.
- 53 Kalela 1986.
- 54 Työväenperinnetyöryhmä III:n muistio 1987, 4.
- 55 Jorma Kalelan haastattelu 18.12.2009. Muistiinpanot tekijällä.
- 56 Työväenperinnetyöryhmä II:n muistio 1984, liite 3.
- 57 1980-luvulla rahoitetuista uskäyttö- ja kehityshankkeista on esimerkkejä kokoelmassa *Rakennussuojelu 1987*. Uskäyttöhankeisiin suunnatut rahoitukset liikkuiivat miljoonissa, kun taas tutkimushankkeiden rahoitus oli korkeintaan satoja tuhansia.
- 58 *Rakennussuojeluneuvottelukunnan tutkimusohjelma 1992*, 1–20.
- 59 Töttö 1996.
- 60 Koskinen 1987.
- 61 Rannikko 1992, 11–13.
- 62 Koivuniemi 2000.
- 63 Alzén 1996, 111.
- 64 Ahvenisto 2008.
- 65 Työväenkulttuurityöryhmän muistio 1994, 1, 8.
- 66 Bohman 2003, 10–22.
- 67 Bohman 2003, 10; Sivula 2013, 163–166.
- 68 Esim. Alzén & Burell 2005.
- 69 First joint conference of ICOHTEC – The International Committee for the History of Technology History and TICCIH. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage in Tampere, Finland on August 10–15, 2010. <http://www.tampere.fi/industrialpast2010/conferenceprogramme.htm> (Luettu 8.4.2014).